

СИСТЕМНІСТЬ ТА ЗАГАЛЬНОБОВ'ЯЗКОВІСТЬ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНІ ОЗНАКИ, ЩО ХАРАКТЕРИЗУЮТЬ ПОЗИТИВНУ СУТНІСТЬ ПРАВА

Р. П. Луцький

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії держави і права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

Аналізуючи заявлену проблематику, доцільно відзначити, що загальна теорія позитивного права, яка підсумовує дані аналітичної юриспруденції, – це самодостатня юридична наука, предметом якої є догма права [6, с. 95]. Саме вона із своїми «відгалуженнями» (історією права, порівняльним правознавством) і у поєднанні з соціологією права займає гідне місце в системі юридичних наук, виконує у всьому комплексі юридичних знань свої особливі та незамінні функції сфери законодавства. А позитивне право є основою цієї теорії і визначення сутності та особливостей цієї категорії має визначальне значення для усвідомлення позитивного підходу щодо

розуміння основ правотворення. Саме такі положення становлять актуальність цієї проблематики.

Теоретико-правові аспекти дослідження сутності права через призму його фундаментальних ознак, серед яких визначальними є системність та загальнообов'язковість, вивчалися в юридичній науці такими відомими вченими, як С. Алексєєв, О. Бандура, В. Бачинин, М. Байтин, Г. Гриценко, І. Ільїн, О. Копиленко, Н. Оніщенко, Ю. Шемшученко та ін. Це сприяє осмисленню поточних процесів в теорії права та має важливе значення для подальшого їх дослідження.

Виходячи уже з тих фундаментальних основ, які заклали згадані вчені, вважаємо за доцільне про-

вадити власні дослідження визначеної проблематики.

Метою нашої статті є визначення сутності та особливостей позитивного права на основі правильного розуміння ознак, які характеризують це явище, а також є ключовими факторами в процесі праворозуміння. Саме останні окреслюють ті складові, які й характеризують сутність так званого державного (позитивного) права.

Характеризуючи визначальні ознаки позитивного права, необхідно відштовхуватися від визначення цього поняття. Так, фундатор української юридичної науки Ю. Шемшученко визначає позитивне право як систему встановлених або санкціонованих державою загальнообов'язкових

норм, дотримання і виконання яких забезпечується як переконанням, так і силою державного примусу [5, с. 213], або ж право – це «система соціальних загальнообов'язкових норм, встановлених чи санкціонованих державою».

З наведеного визначення бачимо, що визначальною ознакою позитивного права є системність. Щодо змісту цієї ознаки позитивного права у юридичній літературі існують різні точки зору. Зокрема, на думку Б. Шейндліна, системність позитивного права – це «такий зв'язок правових норм, за якого одні норми визначають умови здійснення інших правових норм, порушення яких, в свою чергу, повинно тягнути застосування норм, що визначають відповідні міри примусу» [7, с. 7]. На наш погляд, такий підхід до розуміння системності позитивного права є дещо спрощеним, оскільки він не враховує соціальний та культурологічний виміри позитивного права, які безпосередньо наповнюють зміст його системності. Системність права не можна також виводити лише з «логічної структури правової норми», яка включає в себе три елементи: гіпотезу, диспозицію та санкцію. Але слід погодитися з тим, що взаємозв'язок цих елементів в масиві нормативно-правових приписів є виразом системних зв'язків юридично значущих елементів правової системи [1, с. 80-84].

За слушним зауваженням М. Марченка, «система права повинна бути внутрішньо єдиною та несуперечливою. Зв'язки, що виникають між її структурними елементами (нормами), як і самі норми, мають бути направлені на виконання чітко визначених регулятивних та інших функцій, на досягнення єдиних цілей. Щоб стати дієвим та ефективним, право повинно сформуватися як цілісна, органічна система. Це одна із неодмінних вимог і одночасно одна із ознак реального, діючого

права» [3, с. 21-22]. Тобто можна констатувати, що в основі будь-якої системи норм або правил поведінки лежать як об'єктивні, так і суб'єктивні фактори. З об'єктивних факторів виокремимо однотипні економічні, політичні, соціальні, ідеологічні та інші умови, які сприяють створенню та функціонуванню системи правових норм в тій чи іншій державі. Як конкретні норми, так і їх система, не створюються стихійно, довільно, за бажанням та розсудом тих чи інших осіб. Вони виражають об'єктивні потреби суспільства і держави, проєктуються на реально існуючі економічні, політичні та інші відносини. Спроби довільного «конструювання» системи правових норм неминуче ведуть до негативних або ж до непередбачуваних наслідків. Безумовно, процес створення та функціонування системи правових норм не лише не заперечує, а навпаки, всіляко передбачає існування суб'єктивних факторів поряд з об'єктивними. Йдеться про розробку та здійснення в тій чи іншій державі науково обґрунтованої правової політики, підготовку та реалізацію планів законодавчих робіт, активну участь спеціалістів-юристів в процесі правотворчості, правозастосування, в правоохоронній діяльності державних органів.

Крім того, створюючи правові норми, держава діє безпосередньо через свої уповноважені на те органи, або ж опосередковано, тобто шляхом передачі своїх окремих повноважень на видання деяких нормативно-правових актів недержавним органам чи організаціям. В останньому випадку якраз мають на увазі «санкціонування», тобто надання дозволу державою на здійснення обмеженої правотворчої діяльності цим недержавним органам та організаціям [3, с. 23].

Розглядаючи цю ознаку позитивного права, не можна не

звернути увагу на такий її аспект, як вираження у позитивному праві державної волі, що втілює в собі волю так званої «правлячої в державі еліти». Класики юридичного позитивізму, зокрема, Д. Остін та К. Бергбом, як ми вже пересвідчилися, надавали ключове значення цій рисі позитивного права, зовсім нівелюючи при цьому вираження у позитивному праві у певній мірі волі та інтересів підвладних суб'єктів. Дійсно, якщо звернутися до світового історичного досвіду існування та функціонування держави і права, то пересвідчимось, що в позитивному праві, перш за все, виражається воля пануючого класу і це, власне, – аксіома. Однак беззаперечно, що задля забезпечення соціальної стабільності та порядку в суспільстві цей пануючий клас в певній мірі вимушений був втілювати у нормах позитивного права також і волю та інтереси підвладних суб'єктів. Навіть при тоталітарних державних режимах є певний мінімум інтересів підвладних громадян, що хоча б формально закладений у зміст позитивного права. Водночас аксіомою є також і те, що позитивне право ніколи не вміщує в собі так звану «загальну волю народу». Тут слід погодитися з думкою ряду вчених про те, що «загальна воля в законі – це фікція, ілюзія, оскільки будь-який закон, зокрема, конституційний, будучи соціальним компромісом, відображає в собі не загальну волю народу або суспільства, а співвідношення різних волей» [9]. Таке ж саме критичне ставлення до концепції «загальної волі суспільства», через яке окремі вчені намагалися визначити позитивне право, висловлював і Є. Трубецької, який зазначав, що «немає такої правової норми, яка б дійсно виражала волю всіх членів певного народу, оскільки серед будь-якого народу знайдуться такі його члени, які своєї волі відносно

правових норм взагалі не мають або не можуть виразити» [4, с. 22].

Таким чином, позитивне право покликане вміщувати в собі розумний баланс, тобто раціональне співвідношення державної волі та волі громадян, що складають населення відповідної держави, а такий баланс може бути досягнуто лише в контексті соціокультурного виміру позитивного права.

Стосовно такої невід'ємної ознаки позитивного права, як його загальнообов'язковість, то її сутність полягає в тому, що право обов'язкове до виконання не лише громадянами, а й державними органами та їх посадовими особами, які від імені держави здійснюють управління суспільством. Тобто, якщо сама загальна обов'язковість позитивного права розповсюджується лише на громадян як на підвладних суб'єктів, то в такому випадку позитивне право підмінюється свавіллям з боку державної влади.

Зауважимо, що загальна обов'язковість позитивного права органічно пов'язана з державною забезпеченістю та охороною його норм з боку держави в особі її компетентних органів. Державна забезпеченість позитивного права реалізується через діяльність системи правоохоронних органів та судів. За справедливим твердженням О. Лейста, «право за своєю сутністю передбачає діяльність неупередженого суду, арбітра, який вирішує спори та конфлікти і визначає, хто правий, а хто – ні». Однак ефективна діяльність судів неможлива без опори на апарат примусу, тобто правоохоронні органи, які, серед іншого, реально забезпечують виконання відповідних судових рішень, а також здійснюють визначені у законодавстві превентивні заходи примусу (наприклад, арешт спірного майна, затримання особи, яка підозрюється у вчиненні злочину тощо). З системою судових і правоохорон-

них органів пов'язані також і інші державні та недержавні органи і організації, основним завданням яких є охорона права від його порушень (наприклад, адвокатура, нотаріат тощо) [1, с. 97, 100].

Аксіомою є те, що держава не може байдуже ставитися до правових норм, які вона сама і приймає, адже для їх прийняття та забезпечення реалізації потрібно докласти чимало зусиль та засобів. Саме тому кожна держава охороняє право від порушень та гарантує його дотримання, застосовуючи для цього різноманітні засоби, в тому числі державний примус, на який, як правило, завжди звертають увагу вчені, говорячи про цю ознаку.

Однак забезпечення обов'язковості норм позитивного права та її захищеності з боку держави не можна зводити лише до можливості останньої застосовувати відповідні засоби державного примусу, як на це часто звертають увагу науковці у сучасній юридичній літературі. Зазначене твердження аргументується не лише тією обставиною, що далеко не всі правові норми містять у своїй структурі такий елемент, як «санкція», що є принципово неможливим та недоцільним, а, власне, соціокультурним виміром позитивного права, який у контексті цієї ознаки передбачає можливість і необхідність «підтримки» загальнообов'язковості позитивного права, насамперед, не через державний примус, а через застосування також і інших засобів впливу на свідомість та волю суб'єктів права, зокрема, через переконання та заохочення. У зв'язку з цим, норми позитивного права лише тоді будуть мати реальну та ефективну загальнообов'язкову силу, якщо зміст правил поведінки, що їх складають, будуть узгоджені з безпосередніми об'єктивно зумовленими соціокультурними умовами їх реалізації.

Дійсно, позитивне право нерозривно пов'язане з державним примусом вже в силу того, що саме поняття «загальнообов'язковість правових норм» передбачає можливість їх порушення. А без наявності таких правопорушень в структурі правової реальності не було би сенсу вести мову про телеологічний (цільовий) вимір позитивного права. Однак у сучасних реаліях загальнообов'язковість правових норм найбільш ефективно «підтримується» не так через можливість застосування державного примусу за їх порушення, як через соціокультурну складову їх змісту, яка і забезпечує усвідомлення суб'єктами права необхідності їх добровільної та корисної реалізації у відповідній формі. З приводу цього основоположник соціології права Є. Ерліх писав: «Порядок в людському суспільстві базується на тому, що правові обов'язки взагалі повинні виконуватися, а не на тому, що вони можуть бути примусово виконані через суд» [8, с. 17]. Іншими словами, в більшості випадків позитивне право виконується добровільно внаслідок впевненості в його необхідності та доцільності, оскільки воно слугує засобом реалізації можливостей людини і одним із найнеобхідніших способів її орієнтації у соціальній, в тому числі правовій, дійсності. Державний примус охоплює достатньо вузьке коло правових явищ, що підтверджується, зокрема, словами англійського правознавця Д. Ллойда: «Хоча примус може бути необхідним елементом ефективної правової системи, аж ніяк не кожна її норма в обов'язковому порядку повинна вміщувати каральну санкцію. Навпаки, в сучасних системах все виразніше проявляється тенденція визначати в законодавчому порядку обов'язки, які мають суттєве значення, але не забезпечені

санкціями. Однак дивно було б вважати подібні обов'язки неправовими» [2, с. 49]. При цьому соціокультурний вимір позитивного права покликаний також забезпечити і відповідні правові рамки застосування державного примусу, якщо таке застосування є необхідним.

Таким чином, соціокультурний вимір державної забезпеченості позитивного права як його

невід'ємної ознаки забезпечує здійснення його інституціоналізації, тобто його перетворення в організоване, впорядковане та системне соціонормативне суспільно-державне явище з чітко визначеною структурою, не так через діяльність відповідних правоохоронних органів та судів, як через усвідомлення, засвоєння та визнання його приписів суспільною свідомістю.

Якщо підсумувати вищенаведені положення, то впевнено можна стверджувати, що наведені в статті сутнісні ознаки позитивного права відображають центральну формулу цієї категорії, у якій відображається квінтесенція поняття «право»; цю формулу можна доповнювати і модифікувати, але без неї не можна обійтися без шкоди для розкриття змісту, структури і механізму дії права. ■

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Лейст О. Э. Сущность права. Проблемы теории и философии права / Под ред. В. А. Томсинова / О. Э. Лейст. – М. : Зерцало, 2008. – С. 80-84.
2. Ллойд Д. Идея права / Пер. с англ. М. А. Юмашева, Ю. М. Юмашев ; науч. ред. Ю. М. Юмашев / Д. Ллойд. – М. : Югона, 2002. – С. 49.
3. Марченко М. Н. Проблемы общей теории государства и права : учеб. : в 2 т. Т. 2. Право / М. Н. Марченко. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ТК «Велби», Изд-во «Перспект», 2008. – С. 21-22.
4. Трубецкой Е. Н. Энциклопедия права / Сост. А. П. Альбов, М. Б. Ревнова ; отв. ред. : В. П. Сальников ; отв. ред., сост. : Д. В. Масленников / Е. Н. Трубецкой. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. юрид. ин-та, 1998. – С. 22.
5. Шемшученко Ю. С. Право // Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – К. : Юрид. думка, 2007. – С. 213.
6. Шемшученко Ю. С. Що є право? / Ю. С. Шемшученко // На перехресті століть. Вибрані праці. – К. : Вид-во «Юридична думка», 2010. – С. 95.
7. Шейндлин Б. В. Сущность советского права / Б. В. Шейндлин. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1959. – С. 7.
8. Erlich E. Grundlegung der Soziologie des Rechts / E. Erlich. – Munchen und Leipzig : Duncker & Humblot, 1913. – S. 17.
9. Jovenel B. On Power: The Natural History of its Growth / B. Jovenel. – N-Y.: Beacon Press, 1967. – P. 195-270.